

George Thomson

19 Ağustos 1903'te Londra'da doğdu. Cambridge'deki King's College'yi bitirdikten sonra İrlanda'ya giderek, bir süre dil üstüne incelemeler yaptı. Çalışmalarını Cambridge Üniversitesi ve King's College'da sürdürdükten sonra, 1937'den 1970'e kadar Birmingham Üniversitesi'nin Eski ve Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde dersler verdi. Eski Yunan şiiri ve dili üstüne incelemeler yayımladı, Eski Yunan klasiklerinden çeviriler yaptı. 1960'ta Çekoslovakya Bilim Akademisi üyeliğine seçildi. 1979'da Selanik Üniversitesi tarafından kendisine onursal doktora verildi. *Aiskhylos, Zincire Vurulmuş Prometheus* (1938) ve *Aiskhylos ve Atina* (1941) gibi ilk dönem yapıtlarında, Aiskhylos'un oyunlarından yola çıkarak Yunan tragedyasını inceledi. Antropolog Lewis Henry Morgan'ın Friedrich Engels tarafından Marksizme mal edilen görüşleri temelinde, Yunan tragedyasını anaerkil toplumdan erkek egemen bir topluma geçişin bir ifadesi olarak yorumladı. 1946'da yayımlanan *Marksizm ve Şiir*'de ise, şiirin doğuşu ve gelişimini, söz ve büyüyle olan ortak kökenini, emek süreciyle olan bağını ele aldı. Antikçağ üstüne yapılmış en yetkin Marksist araştırmalardan biri olan *Eski Yunan Toplumunu Üstüne İncelemeler*'in ilk cildi *Tarihöncesi Ege*'yi 1949'da, ikinci cildi *İlk Filozoflar*'ı 1955'te yayımladı. 1970'lerde, daha çok sosyalizmin sorunlarını ele alan ku-ramsal yapıtlar verdi. 3 Şubat 1986'da Birmingham'da öldü.

Celal Üster

1947'de İstanbul'da doğdu. İngiliz Erkek Lisesi ve Robert Academy'yi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim gördü. Uzun yıllar *Cumhuriyet* gazetesinin Kültür Servisi'ni yönetti; ilk döneminde Cumhuriyet Kitap'ın yayın yönetmenliğini yaptı. Can Yayınları'nın ve P Dünya Sanatı Dergisi'nin genel yayın yönetmenliğini üstlendi. "Yeryüzü Kitaplığı" başlığı altındaki yazılarını Radikal Kitap ve Cumhuriyet Kitap'ta yayımladı. George Thomson'un *Tarihöncesi Ege* adlı yapıtının çevirisiyle, 1983'te Yazko Çeviri Dergisi'nin Azra Erhat Çeviri Ödülü'ne değer görüldü. Marksist klasiklerden yaptığı çeviriler dışında, Robert Louis Stevenson, Yaroslav Hašek, H.G. Wells, Liam O'Flaherty, George Orwell, Juan Rulfo, Roald Dahl, Iris Murdoch, Jorge Luis Borges, Mario Vargas Llosa, John Berger gibi yazarların yapıtlarını dilimize kazandırdı. *Körün Taşı* ve *Bir 'Çevirgen'in Notları* adlı kitapları yayımlandı. *İngiliz ve Amerikan Edebiyatında Kısa Öykünün Büyük Ustaları*, *Sözün Özü: Eski Çağlardan Günümüze Ünlü Yazarlar ve Düşünürlerden Özlü Sözler* ve *Aşk Olsun: Eski Ozanlardan Sevda Şiirleri* adlı seçkileri hazırladı. *Belgelerle Türk Eczacılığı*, *National Geographic Fotoğraflarıyla İstanbul* ve *Metropolis: Ana Tanrıça Kenti* adlı kitapların editörlüğünü üstlendi.

George Thomson'ın özgün adı *Studies in Ancient Greek Society – The Prehistoric Aegean* olan bu yapıtı, Lawrence and Wishart Yayınevi'nin 1961 tarihli üçüncü basımından Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın İngiltere'deki birinci basımı 1949'da, gözden geçirilmiş ikinci basımı da 1954'te gene aynı yayınevinde yayımlanmıştır.

Notlar, Dizin ve Kaynakça'ya İlişkin Bir Açıklama

George Thomson, Eski Yunan ve Latin yazarları ve onların yapıtlarına dair notları sunarken, Liddel ve Scott'un *Greek-English Lexicon*'undaki (Yunanca-İngilizce Sözlük) ve Lewis ve Short'un *Latin-English Dictionary*'sindeki (Latince-İngilizce Sözlük) kısaltmaları olduğu gibi korumuştur. Biz de, Türkçede yayımlanan bazıları dışında, çoğunu bu kısaltmalarla verdik.

Kişi ve yer adlarının kısa açıklamalarıyla birlikte ayrıntılı bir dizin ile kaynakçayı

kitabın sonunda bulabilirsiniz.

Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler - 1
TARİHÖNCESİ EGE

George Thomson

İngilizceden Çeviren:

Celal Üster

Yordam Kitap

Yordam Kitap: 389 • Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler-1: Tarihöncesi Ege
George Thomson • ISBN 978-605-172-423-2 • Çeviri: Celal Üster
Düzeltilme: Safa Enis Sağlık • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • Birinci Basım: Nisan 2021
© Lawrence & Wishart Ltd.,1968: © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler - 1
TARİHÖNCESİ EGE

Bu kitaptaki çevirisinden dolayı
Celal Üster'e *Yazko Çeviri Dergisi* tarafından
1983 yılında Azra Erhat Çeviri Ödülü verildi.

Hugh Fraser Stewart'in anısına

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ	13
BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ	17
GİRİŞ	19

Birinci Bölüm AKRABALIK

I. TOTEMCİLİK	29
1. Etnoloji ve Arkeolojinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi	29
2. Totemciliğin Kökeni	32
3. Dıştan Evlenmenin Kökeni	35
4. Totemcilikte Doğum ve Ölüm Çevrimi	39
5. Totemcilikten Dine	42
6. Yontmataş Çağı Avrupası'nda Totemcilik	44
II. AKRABALIK ADLIĞI	50
1. Kabile Yapısı	50
2. Sınıflandırma Sistemi: Tip I	52
3. Kuttörenlerdeki Rastgele Cinsel İlişki	57
4. Sınıflandırma Sistemi: Tip II	58
5. Küme Evliliği	59
6. Sınıflandırma Sisteminin Bozulması	61
7. Betimleme Sistemi	66
III. KABİLEDEN DEVLETE	75
1. Irokua Birliği	75
2. Romalılarda Kabile Sistemi	79
3. Roma'da Krallığın Ana Soyundan Geçmesi	84
4. Populus Romanus	86
IV. YUNAN KABİLE KURUMLARI	88
1. Aiol'ler, Dorlar ve İonlar	88
2. Attika Kabile Sistemi	90
3. Ev Halkı	94
4. Attika'da Hellenlerden Önceki Klanlar	96
5. Totemci Kalıntıları: Yılana Tapınma	98
6. Totemci Kalıntıları: Klan Belirtkeleri	103
7. Klan Tapımları ve Devlet Tapımları	105
8. Eleusis Mysteria'larının Klan Temeli	109

9. Adam Öldürmeye Karşı Tutum	113
10. Kız Kalıtçı Yasası	117
11. Eski Yunan Etnolojisi	120
12. Anayanlı Soyun Dilbilimsel Kanıtları	123

İkinci Bölüm

ANAERKİ

V. EGE'NİN ANAERKİL HALKLARI	129
1. Anaerki Nedir?	129
2. Lykialılar	140
3. Karialılar ve Lelegler	143
4. Pelasglar	147
5. Minoslular	152
6. Hititler	154
7. Amazonlar Söylencesi	155
8. Minyler	158
9. Bazı Anaerki Kalıntıları	171
VI. BİR TANRIÇANIN YARATILMASI	175
1. Çocuk Doğurma ve Aybaşı	175
2. Aya Tapınma	180
3. Halk Arasındaki Yunan Dininde Ay	184
4. Bitki Büyüsü	186
5. Thesmophoria ve Arrhaphoria	189
6. Arınma Kuttörenleri	192
7. Proitos'un Kızları	194
8. Yunan Tanrıçaları ve Ay	196
9. Persephone'nin Kaçırılması	198
10. Küçük Kadın Yontuları	204
VII. EGE'DEKİ BAZI ANAERKİL TANRILAR	214
1. Demeter	214
2. Athena	221
3. Ephesoslu Artemis	231
4. Brauronlu Artemis	237
5. Hera	240
6. Apollon	251

Üçüncü Bölüm

ORTAKLAŞMACILIK

VIII. TOPRAK	255
1. Özel Mülkiyetin Başlangıcı	255
2. Yunanistan'ın İlk Dönemlerinde Mülkiyet Sorunu	257

3. İlkel Toprak Kullanımı	260
4. İngiliz Köy Topluluğu	263
5. Eski Yunan'da Çiftçilik	265
6. Günümüz Yunanistan'ında Toprak Kullanımı	269
7. Eski Yunan'da Açık Tarla Sistemi	270
8. Toprağın Yeniden Bölüşülmesi	275
9. Bölüşüm Yöntemi	278
10. Ayrıcalığın Gelişmesi	282
IX. İNSANIN YAŞAMDAKİ PAYI	288
1. Meslek Klanları	288
2. İplik Büken Moira'lar	290
3. Horalar ve Kharit'ler	294
4. Erinys'ler	296
5. Moira'ların Hint-Avrupa Kökeni	297
6. Moira'nın Dönüşümü	299
X. KENTLERİN OLUŞUMU	302
1. Thukydides Eski Yunanistan'ı Anlatıyor	302
2. Tarihsel Dönemde Kentlerin Oluşumu	304
3. Kabile Kampından Kent-Devletine	305
4. Phaiakların Ülkesi ve Pylos	312
5. Atina'nın İlk Dönemi	314

Dördüncü Bölüm

KAHRAMANLIK ÇAĞI

XI. MYKENE HANEDANLARI	321
1. Geleneksel Süredizin	321
2. Arkeolojik Çerçeve	323
3. Geleneksel Hanedanlar	326
XII. AKHALAR	335
1. Akhaların Dağılımı	335
2. Aiakidler	337
3. İonlar	339
4. Peloponnesos Akhaları	341
5. Akhaların Kökeni	344
6. Pelopidler	349
XIII. KÜLTÜRLERİN ÇATIŞMASI	359
1. Akhaların Toplumsal Özelliği	359
2. Anaerkil Toplumun Homeros'ta Ele Alınışı	364
3. Odysseus'un Krallığı	370
4. Batı Yunanistan'daki Lelegler	375
5. Akhaların Üstünlüğü	379

Beşinci Bölüm HOMEROS

XIV. ŞİİR SANATI	383
1. Söz ve Büyü	383
2. Ritim ve Çalışma	392
3. Doğaçtan Söyleme ve Esinlenme	399
XV. YUNAN EPİK ŞİİRİNİN KUTTÖRENSEL KÖKENLERİ	407
1. Sorun	407
2. Strofi	408
3. Heksametron	412
4. Koro	416
5. Epik Giriş	426
6. Akşam Yemeğinden Sonra Söylenen Şarkılar	429
XVI. ARKEOLOJİ AÇISINDAN HOMEROS	435
1. Tarihlendirilebilir Ögeler	435
2. Gömme Biçimi	437
3. Helena	439
4. Epik Biçem	449
XVII. HOMEROSOĞULLARI	462
1. Aiolis ve İonia	462
2. Homeros'un Doğum Yeri	467
3. Saraydan Pazar Yerine	470
4. Homeros Külliyyatı	472
5. Destanlar Çemberi	479
6. <i>İlyada</i> ve <i>Odyseia</i> 'nın Yayılması	484
7. Peisistratos'un Metin Saptaması	490
8. Epik Şiirin Sonu	494
9. <i>İlyada</i> ve <i>Odyseia</i> 'nın Yapısı	496
EK: YUNANİSTAN'DA TOPRAK KULLANIMI ÜSTÜNE	501
KAYNAKÇA	512
SÜRELİ YAYINLAR	525
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	527
SÖYLENCE KİŞİLERİ DİZİNİ	529
YER ADLARI DİZİNİ	533
RESİMLER DİZİNİ	536
ÇİZELGELER DİZİNİ	539
HARİTALAR DİZİNİ	540

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Eğer her kitabın bize bir şeyler öğrettiği düşüncesi yanlış değilse, bugüne kadar okuduğum ve çevirdiklerim arasında en çok şey öğrendiğim kitapların başında *Tarihöncesi Ege*'nin geldiğini söyleyebilirim. Neler öğrendiğime gelince, özellikle Tunç Çağı'na tarihlenen dönemde Ege'de anaerkillik, toprağı kullanma hakkı, kentlerin gelişimi ve destanın doğuşundan Ege'nin ilkçağ toplumları, uygarlıkları ve kültürlerinin ekonomik gelişme temeli üstündeki oluşumu, yapısı ve evrimine kadar pek çok şey sayabilirim. Ama bu uçsuz bucaksız alanı derinliğine ve ayrıntılı bir incelemeyle gözler önüne seren *Tarihöncesi Ege*'den asıl öğrendiğim, bir konunun incelenmesinde çok farklı bilim dallarının birbirini zenginleştirmesi oldu.

Uzun yıllar, 1937'den 1970'e kadar Birmingham Üniversitesi'nin Eski ve Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ders veren George Thomson'un, daha 1940'lı yıllarda, insanlığın tarihöncesinin gölgede kalmış bir köşesini günışığına çıkarırken antropoloji, etnoloji, arkeoloji, filoloji, sosyoloji, felsefe, sanat, edebiyat ve mitolojya gibi çok farklı alanların birikim ve olanaklarını birbirini sonsuzca destekler biçimde seferber etmiş olması bu yapıtı günümüzde de de onsuz edilemez kılmaktadır.

Tarihöncesi Ege, Eski Yunan toplumu üstüne dil, edebiyat ve felsefe alanlarında pek çok kitap yazmış olan İngiliz Marksist bilim insanı Thomson'un *Eski Yunan Toplumunu Üstüne İncelemeler* adlı başyapıtının ilk kitabı. Antikçağ üstüne yapılmış en yetkin araştırmalardan biri olan *İncelemeler*, 1949'da yayımlanan *Tarihöncesi Ege* ve 1955'te yayımlanan *İlk Filozoflar* adlı iki kitaptan oluşuyor.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ve yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde bilim dünyasının çeşitli alanlarında gerçekleşen gelişmeler, keşifler ve buluşlar göz önüne alındığında, 1940'larda yazılmış bir kitabın eskimiş olabileceği düşünülebilir. *Tarihöncesi Ege*'nin kaleme alınmış olduğu günlerden 2000'li yıllara uzanan dönemde, hiç kuşku yok ki, insanlığın tarihöncesine ilişkin pek çok yeni bulgu elde edilmiş, yeni bilgilere varılmış, yeni kuramlar geliştirilmiştir. Ama Thomson'un şaşırtıcı bilgi donanımı ile hayranlık uyandırıcı emeğinin ürünü sayılması gereken *Tarihöncesi Ege*, birçok bilim insanınca bugün de alanı ve konusunun en temel çalışmalarından biri sayılmaktadır.

Tarihöncesi Ege, anaerkil topluluklardan aile, Tanrı ve özel mülkiyet üstüne kurulan ataerkil topluluklara geçişin de kılı kırk yaran bir incelemesi sayılmaktadır. Bu bakımdan, ABD’li etnolog ve antropolog Lewis Henry Morgan’ın uygarlığın kökeni ve evrimi konusundaki ilk büyük bilimsel inceleme sayılabilecek *Eski Toplum ya da İnsanlığın Barbarlık Döneminden Geçerek Yabanılıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar* (1877) adlı yapıtı ile Friedrich Engels’in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) adlı çalışmasının oluşturduğu geleneğin yirminci yüzyıldaki bir uzantısı olarak görülebilir. Tıpkı, daha önce, Aiskhylos’un oyunlarından yola çıkarak incelediği Yunan tragedyasını anaerkil toplumdan erkek egemen bir topluma geçişin bir yansıması olarak yorumladığı *Aiskhylos ve Atina* (1941) gibi.

İncelemeler’in Mehmet H. Doğan tarafından dilimize çevrilen ikinci cildi *İlk Filozoflar*’da ise, Eski Yunan’daki doğa felsefesi, toplumda gerçekleşen köklü değişikliklerin düşünsel bir ürünü olarak ele alınır, Yakındoğu ve Çin felsefeleriyle karşılaştırma içinde incelenir. Doğa felsefesinin gelişiminde meta üretimi ve para dolaşımının işlevi vurgulanırken, ilkel düşünceden bilimsel bilgiye geçiş süreci köleciliğin gelişmesi ve bilimin kökenleri temelinde açıklanır.

Tarihöncesi Ege’yi 1980’lerin başlarında dilimize çevirmeye çalışırken, gerek antikçağ dünyasına ilişkin sözcükler, adlar ve terimleri, gerek Thomson’un kuramsal evrenini oluşturan bilim dallarının içerdiği terminolojiyi Türkçeye doğru bir biçimde aktarmakta zorluklarla karşılaşmıştım. Çeviriyi gerçekleştirdiğim süreçte, masamın bir ucunda duran ve ikide bir el attığım sözlüklerin sayısı sürekli arttı. Çeviriyi bitirdiğimde ise, sırf *Tarihöncesi Ege*’yi daha sağlam bir kavrayışla çevirebilmek için okuduğum ya da göz attığım kitapların sayısı yüzü geçmişti. Diyeyeceğim, Thomson’un bu yapıtını çevirmek bir çeviri çalışmasının çok ötesine geçti, benim için bir “okul” oldu.

Bu zorlu çeviri sürecinde, Hilmi Yavuz, Cevat Çapan ve artık aramızda olmayan sevgili dostum Cem Taylan özendirmeleriyle hep yanımda oldular, yardımlarını esirgemediler. Onlara binlerce teşekkür borçluyum.

1983’te, *Tarihöncesi Ege* çevirisiyle *Yazko Çeviri Dergisi* Azra Erhat Ödülü’nü aldığım gün, annem Necla Üster ile babam Fikret Üster’in rahatsızlıklarını hiçe sayarak, Cağaloğlu’daki binanın üç kat merdivenini çıkıp ödülün sevincini benimle paylaşmalarını ise asla unutmayacağım.

Celal Üster

Kasım 2020

Nerede gerçek?
Parlak sözler
elmesin aklını.
Arama kaynağı, bulamazsın
Kendi içinde, ey İnsan!
-Birleřmenin simgesi, ey Kurtarıcı-
Gerçeği ancak aklın
Ve yüređin tüm yařamla
Uyumunda bulacaksın.

PALAMAS

BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Aiskhylos ve Atina'da ele alınmış olan alanı pekiştirmeyi amaçlayan birkaç kitabın ilki olarak düşünülen bu kitabın aslında o yapıtın ilk beş bölümünün, ortaya koyulan savı sağlamlaştıran, orada yalnızca değinilen bazı temel sorunları, özellikle de anaerkini, toprağın kullanımını, Ege'nin tarihöncesini ve destanı enine boyuna inceleyen bir açılımı olduğu söylenebilir. Kapsamı yaklaşık olarak Tunç Çağı'na denk gelmekle birlikte destanın gelişimi İ.Ö. altıncı yüzyılda eriştiği doruk noktasına kadar izlenmiştir. İkinci kitapta ise köleciliğin gelişimini ve bilimin kökenlerini ele almayı umuyorum.

Burada Eski Yunan'ın mirasını Marksizmin ışığında yeniden yorumlamayı üstlendim. Öyle görünüyor ki, beni eleştiren kimileri Eski Yunan üstüne incelemelerin böyle ele alındığında değerini yitireceğini sanıyorlar. Oysa ben bu incelemelerin, değerini ancak böyle yeniden kazanabileceği kanısındayım. Eski Yunan üstüne incelemelerin ne zamandır popülerliğini yitirmekte olduğunu bilmeyen yok; bunun nedeni insanlığın gelişim güçleriyle bağlantılarını yitirmiş olmaları. Eski Yunan üstüne araştırmalar hümanizmin görkemli günlerinde olduğu gibi gelecek için bir umut mesajı olmaktan uzaklaştı, onda boş yere bir sığınak aramaya çalışan aylak azınlığın gönül eğlencesi oldu çıktı. Bizim Eski Yunan mirasımızın bu allamenin elinden kurtarılması gerekiyor, yoksa bağnazları tarafından yok edilerek kaybolup gidecek.

Benim bu konuyu ele alışımın bu kadar geniş bir alanı tek başına incelemeye kalkmanın taşıdığı sınırlılıklarla büyük ölçüde kısıtlı olduğunu söylemeye gerek yok. Arkeolojide ve dilbilimde son zamanlarda meydana gelen gelişmeler Eski Yunan tarihinin Yakındoğu'nun genel tarihi içinde bir dönem olarak incelenmesi gerektiğini her zamankinden daha açık bir biçimde ortaya koymuştur; bunun etkili bir biçimde yapılması da ancak üstünde anlaşılmalı bir bilimsel yöntem temelinde ortaklaşa araştırmayla mümkündür. Eğer benim bu çalışmam bu gereksinime dikkati çekerse, eksiklikleri de yararlı bir amaca hizmet etmiş olacaktır.

Eğer bundan daha fazlasını yapabilirsem, en azından benden genç meslektaşlarımı yaşadığımız çağda eski yüzyıllardan devralınıp tarihin en canlı dört

yüzyılında zenginleştirilmiş yeni hümanizmin Marksizm olduğuna ikna edebilirsem, işte o zaman onlar Eski Yunan incelemelerini Britanya kültürünün geleceği üzerinde More, Bacon ve Milton'a layık bir etki yaratabilecek biçimde yeniden canlandırabilecekler.

Bu kitabı yazarken, Yunanların tarihlerinde eşi benzeri görülmemiş bir yiğitlikle özgürlük uğrunda savaştıklarını da unutmadım – bunu görmezden gelmek gerçekten olanaksızdı. İşte bu yüzden kitabımın başına Palamas'ın o dizelerini aldım. O dizeler, herkesten çok modern Yunan halkı adına konuşan, o halkın baskının bütün biçimlerinden kurtulma kararlılığını; yeni bir Yunanistan inşa etmedeki yaratıcı gücüyle geçmişe bağlılığını kanıtlarken geçmişin tahakkümünden kurtulma kararlılığını dile getiren bir şairin sözlerinde Marksizmin derin gerçeklerinden birini yansıtıyor.

Henüz kitap biçimini almadan çok önce kitabın tüm konusunu kapsayan sayısız tartışmayla beni bıkmıp usanmadan özendiren Dr. N. Bachtin'e teşekkürlerimi sunarım.

Haziran 1948

GEORGE THOMSON

GİRİŞ

Cilalitaş Çağı ekonomisinin gelişmesi, son Buzul Çağı'nın sona ermesini izleyen bir dizi iklim değişikliği sonucunda gerçekleşti. Bu gelişme ilk önce Ortadoğu'da bir yerlerde başladı. Buzullar kuzeye doğru çekildikçe, bu bölgenin başlarda ılıman olan iklimi giderek astropikal bir iklime dönüştü. Hemen hiç aralıksız Fas'tan İran'a kadar uzanan uçsuz bucaksız otlaklar yarı çöllük alanlara bölündü. Bu yarı çöllük alanların ortasından, yeşil vahalar ve üstleri sık bitki örtüleriyle kaplı ırmak yatakları geçiyordu. Avcılık ve yiyecek toplayıcılığıyla geçinen gezginci topluluklar eskisi kadar rahat dolaşamaz oldular. Avladıkları hayvanlar ve topladıkları bitkilerle birlikte daha verimli yörelerde yığılmak zorunda kaldılar. Bunun sonucunda çeşitli olanaklar daralınca, av eti ve meyve elde etme olanaklarının da sınırlandığını gördüler. Eski avlanma ve yiyecek toplama uygulayımı artık yetersiz kalıyordu. Hayvanların ve bitkilerin çoğalmasını insanoğlunun denetimi altına alarak, onları korumanın bir yolunu bulmak gerekiyordu. Bu yöreye özgü türler arasında hepsi de kolayca evcilleştirilebilen koyun, keçi, domuz gibi hayvanlar ve bizim arpa ve buğdayımızın yabanıl ataları bulunuyordu. Hayvanlar güdülüyor ve ağıllara konuluyor, bitkiler ekilip yetiştiriliyordu. Her iki iş de insan emeğiyle gerçekleştiriliyordu elbette. Avcılık ve yiyecek toplayıcılığının yerini hayvan yetiştiriciliği ve çiftçilik aldı. Yeni ekonomi düzenli bir süt, et ve tahıl üretimi sağlamasının yanı sıra dokumacılık ve çömlekçilik gibi, yaşama düzeyinin daha da yükselmesine neden olan bir dizi ikincil uygulayımın doğmasına yol açtı. İnsanlar çoğaldı. Yerleşik olmaktan uzak, durmadan yer değiştiren kabile kampı, derli toplu, kendi kendine yeterli, dirlik düzenlikli bir köye dönüştü. Ama nüfus fazlasını, sürekli olarak aynı örneğe göre kurulan yeni köylere yerleştirmek zorunda kalınıyordu. Böylece Cilalitaş Çağı ekonomisi bütün bölgeye, onun da ötesinde ekilebilir toprakların bulunduğu her yere yayıldı. Yayılmanın sınırlarına yaklaşıldıkça, nüfusun artan baskısıyla daha yoğun tarım yöntemleri ortaya çıktı ve bu arada değiş tokuşun gelişmesi köylerin kendi kendine yeterliliğini zayıflattı.

Nil, Fırat ve Dicle ırmaklarının her türden canlıyla dolup taşan bataklık bölümleri avcılar ve balıkçılar için her zaman çekici bir alan olmuş, ne var ki ilk çiftçilerin karşısına çetin bir engel olarak dikilmişti. Toprağın tarıma elverişli kılınması, ancak belirli bir tasar uyarınca çalışan örgütlenmiş yığın emeğini

gerektiren geniş çaplı bir sulamayla sağlanabilirdi. Cilalıtış Çağı ekonomisi komşu bölgelerde de iyiden iyiye gelişmedikçe, bu koşulların gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Öte yandan bu alüvyonlu topraklarda büyük bir gizil verimlilik yatıyordu. Nitekim, engeller aşılır aşılmaz, nüfusta gözle görülür bir artışın ve yaşama düzeyinde eski Cilalıtış Çağı ekonomisinin olanaklarının çok ötesinde bir gelişmenin yolu açıldı. Köylerin yerini kentler aldı. Kentler köylerden yalnızca daha büyük değil, aynı zamanda daha kalabalık ve daha gönençliydi. Ekonomik temeli bakımından da değişiklik gösteriyordu. Kentlerin tahıl ve hayvan fazlası o denli büyüktü ki, çevredeki dağlarda yaşayan kabilelerin (tribü'lerin) kereste, taş ve madenleriyle sürekli olarak ve geniş ölçüde değiş tokuş edilebiliyordu. Böylelikle, çevre dağlardaki kabilelerin köy ekonomisi de giderek değişikliğe uğradı ve kente bağımlı bir duruma geldi. Uzak yöreleri saymazsak, ekonomik kendi kendine yeterlilik geçmişte kalmıştı artık. Gidilmedik koyak bırakmayan, aradaki koca çölleri aşan zanaatkârları, tüccarları ve türlü türlü araçlarıyla birlikte ticaret yaygınlaştıkça, dağın köyler değiş tokuşun burgacına çekildi ve köyle kent arasında ilkel de olsa bir işbölümü doğdu. Kentlere gelen hammaddeler arasında madenler de vardı. Bunların bazıları, sözgelimi gümüş ve altın, süs eşyalarında kullanılıyordu. Ama bazıları da, örneğin bakır ve özellikle de kalay karıştırılmış bakır, araç yapımında tahtayla taşın yerini aldı ve böylece el sanatlarında devrime yol açtı. Yeni kent ekonomisi, tunç madeni temeli üzerinde yükseliyordu.

Mısır'da tek bir ırmak vardır. Bu ırmak da her yıl taşar ve tüm koyağı sular kaplar. Her yıl gerçekleşen bu taşkın, toprağın veriminin artmasında tek etkidir, işte bu yüzden, o zamanlar her rençperin taşkından su yollarını dolduracak, ama taşırmayacak kadar su elde edebilmesi can alıcı bir sorundu. Hiç kuşkusuz, her çiftçinin taşkından önce uyarılması gerekiyordu. Dolayısıyla, taşkının, koyağın başlangıcından denize kadar uzanan yatağı boyunca denetim altına alınması gerekiyordu; bu da, gökbilimcilerle tarımbilimcilerin ancak merkezî bir yönetimle sağlanabilecek çok ustalıkla çabalarını gerektiren dev bir örgütlenmeyi zorunlu kılıyordu. İşte, Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır krallıklarının hızla güçlenmelerinin ve İ.Ö. 3000 yılından kısa bir süre sonra tek bir kralın yönetiminde birleşmelerinin nedeni buydu. Açıkçası, Mısır firavunu yerini ekonomik bir gereksinmeye borçluysa. Rahiplerin denetlediği merkezî bir devlet aygıtının başıydı firavun.

Mezopotamya'da Mısır'daki gibi bir birleşme görülmedi, çünkü tarımsal koşullar bir değildi. Mezopotamya'da çeşitli kollardan beslenen ve bu suyolları ağıyla birbirine bağlanan iki ırmak vardı. Onun için ekili alanlar birbirlerine o kadar bağımlı değildi. İşte bu yüzden, buradaki kentler gelişip güçlenerek, kendi rahipleri ve rahip-kralı bulunan bağımsız kent-devletlerine dönüşebildiler. Bu kent-devletleri arasında amansız bir yarışma sürüyordu. En sonunda tüm ülke silah zoruyla Babil egemenliği altında birleşti.

Bu farklılıklar bir yana bırakılırsa, Mısır ve Mezopotamya toplumlarının sınıf yapısı temelde aynıydı. Her iki ülkede de geniş çaplı tarım yapılıyordu. Bu tarım, yeni bir işbölümü temelinde, üreticiler ile üretimi örgütleyenler arasındaki bölünme temelinde gelişmişti. Üretimi örgütleyenler rahiplerdi. En azından kol emekçileri kadar vazgeçilmez olan kafa emekçileri, bir başka deyişle gökbilimciler, matematikçiler, mühendisler, mimarlar ve yazmanlar hep rahipler arasından çıkıyordu. Üretim araçlarının denetimini ellerinde tutan bu kişiler zamanla üretim araçlarının sahipleri oldular. Görevlerinin niteliğinden doğan yetkeyi kullanarak üretim fazlasını kendi ellerinde topladılar. Gerçekte, bu da yeni uygulamaların gelişmesi açısından ekonomik bir gereklilikti. Özellikle tunç madeninin işlenmesi karmaşık ve pahalı bir işlemdi, anamalsız gerçekleşmesi olanaksızdı. Böylece, yeni ekonominin büyümesi, devletin saltık dinerki biçiminde pekişmesi sonucunu doğurdu. Mısır'da bütün ülke, kralın kişiliğinde somutlaşan tanrının malıydı ve toplumun üretimle ilgili bütün işlevleri, sözgelimi tarım, el sanatları ve değişim sıkı sıkıya denetleniyordu. Mezopotamya'daysa her kent bir tanrı-evi oluşturuyordu. Bu tanrı-evi kentin ortasında oturan bir koruyucu tanrının malıydı ve bu tanrı adına bir rahip-kral tarafından yönetiliyordu. Kral ve rahiplerin ellerinde toplanan yetke, kabile toplumunun ileri aşamalarında kabile başkanlığının çevresinde gelişmiş olan büyü derneklerinden geliyordu. Gene bu ilk kent-devletin güçlü ortaklaşacılığı da Cılalıtış Çağı köy topluluğunun bir kalıtıydı. Ama egemen sınıf, kral ve rahiplerde toplanan yetkeyi, sistemli bir biçimde kendi ayrıcalıklarını korumanın bir aracı olarak kullanıyordu artık. Gerçekte, toplumdaki katı katmanlaşma, kentin yapısında da açık seçik görülüyordu. Kentin ortasında büyük, görkemli ve göz kamaştırıcı bir tapınak yükseliyordu. Tapınağın çevresindeyse görevlilerin, zanaatkârların ve her türden kol emekçilerinin çalıştıkları yazı odaları, hazine odaları, tahıl ambarları, eşya depoları ve işlikler yer alıyordu. Burada çalışanlardan bazıları savaşta ele geçirilen tutsaklardı; bazıları da sözde özgür olmakla birlikte, ekonomik yönden rahiplere, yani kentin en büyük işvereni durumundaki efendilerine bağımlıydılar. Kent dışında ekilebilir topraklar uzanıyordu. Bu toprakların bir bölümü ya kiracı çiftçilere kiralanıyor ya da bir tür emek hizmeti biçiminde doğrudan doğruya tapınak adına işleniyordu. Geri kalan topraklar aile mülklerine bölünmüştü; bunlar kiraya ya da daha başka biçimsel yükümlülüklerle bağlı değildiler, ama güçlü bir rahipler sınıfının halk yığınlarının inancını her zaman sömürdüğü birtakım törel sorumluluklara bağımlıydılar. Ortak kalan, yalnızca otlaklardı.

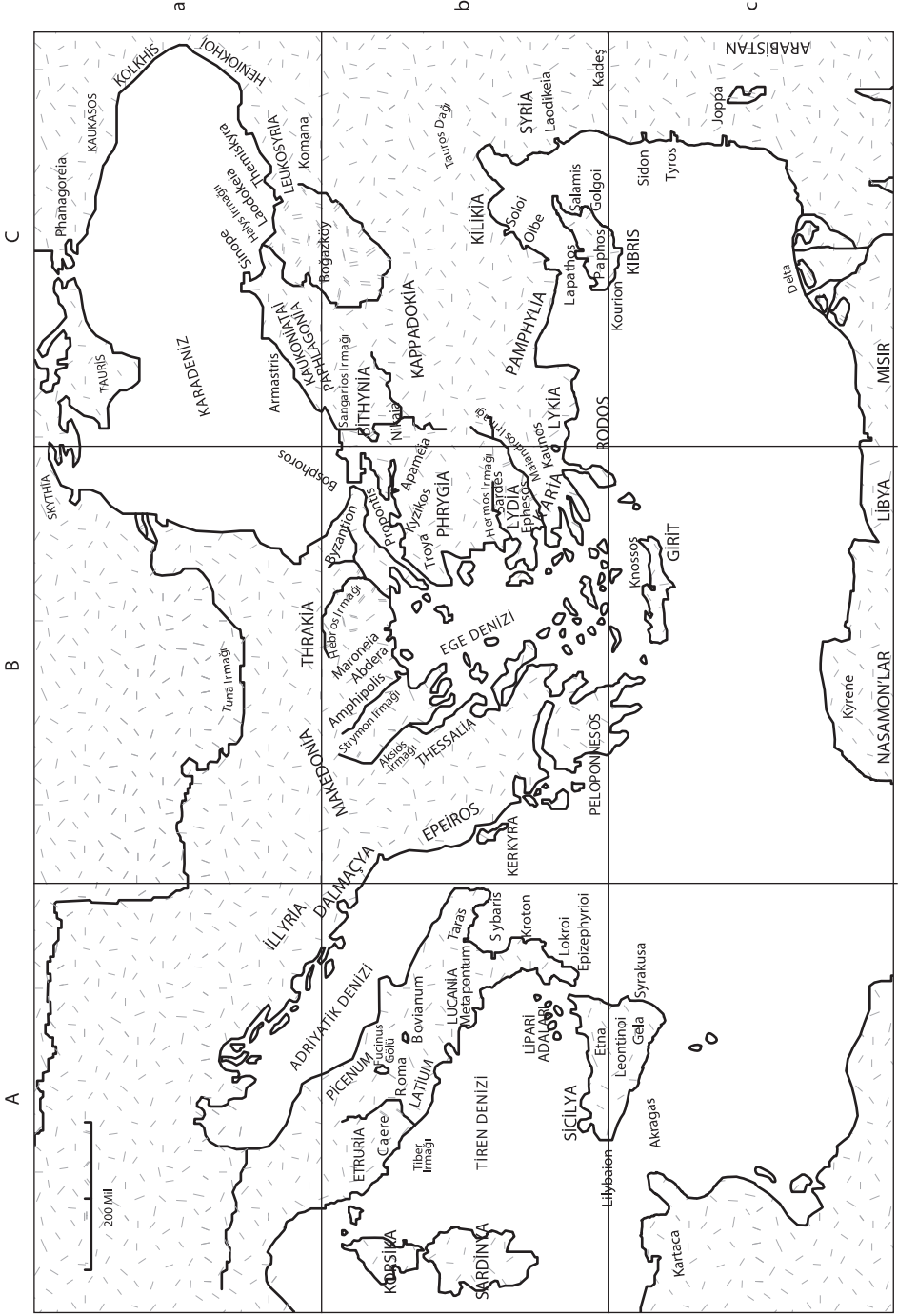
Gene de, Gordon Childe'in da belirttiği gibi, Mezopotamya'da en düşük ücretle çalıştırılan emekçilerin bile bir Cılalıtış Çağı köyünün özgür ve eşit üyelerinden daha iyi durumda olduklarını unutmamak gerekir. Kent devrimi insanların yaşama düzeyinde su götürmez bir yükselmeye yol açmıştı. Öte yandan, emek üretkenliğindeki büyük artışı göz önüne aldığımızda, Mezopotamya'daki emekçilerin görece olarak kötü durumda buldukları açıktır. Kent devriminin sağladığı kazançlar eşitsiz bir biçimde bölüşüldü. Nitekim yeni ekonominin

yaygınlaşmasını duraklatan etken de bu oldu. Bir yanda egemen sınıf üretim fazlasının gitgide artan bir bölümünü lüks mallara ayırıyor, öte yanda satın alma gücü ister istemez sınırlanan halk yığınları artık gereksinme maddesi durumuna gelmiş bulunan birçok şeyi yeterince edinemiyordu. Bu arada kent-devletleri hammadde ve pazar uğruna birbirleriyle yarışmaya giriyorlar, bunun sonucundaysa egemen sınıf kendi yaşam düzeyini ancak üreticiler üzerindeki sömürsünü yeğinleştirerek koruyabilir bir duruma geliyordu. Kaçınılmaz bir çelişmeydi bu. Ticaret alanındaki yarışma ve düşmanlıklar gitgide tunçtan silahlarla ve büyük hırslarla yürütülen savaflara yol açtı. En sonunda, bütün ülke, daha da keskinleşen sınıf çatışmasının yeni biçimlere büründüğü ve çok daha geniş boyutlara eriştiği bir dizi imparatorluğun boyunduruğuna girdi.

Mısır çöllerle kuşatılmış ve gemi yapımında kullanılan keresteden yoksun bir ülkeydi, dış ticareti daha geriydi, bu yüzden ilk üreticiler üzerindeki sömürü hem daha yoğun, hem de daha dolaysızdı. Köylü yığınları egemenler için görkemli gömütler yapmaya zorlandılar. Bu gömütler aynı zamanda bakımları için rahipleri gerektiren birer tapınak da olduklarından, ölümler için dikilmiş birer anıt oldukları kadar, yaşayanlar için de birer gelir kaynağıydılar. Angarya ve amansız vergiler halk yığınlarını neredeyse kölelerden farksız bir duruma düşürdü. Aynı zamanda krallık, daha güçlü soyluların karşı koyuşuyla yüz yüze geldi, çünkü bu soylular krallara ödenen vergilerden kurtulmaya, kendi mülklerinin başına buyruk egemenleri olmaya çalışıyorlardı. İ.Ö. 2200 dolaylarında Eski Krallık iç savaflar sonucunda yıkıldı. Ne var ki, merkezî bir yönetime duyulan karşı konulmaz gereksinmenin bir kez daha dayatmasıyla krallık yeniden kuruldu. Orta Krallığın firavunları kuzeyde Suriye'ye kadar uzanan temkinli bir yayılma, ticaret ve yağmalama siyaseti izlediler ve böylece Onsekizinci Sülalenin tam anlamıyla gelişmiş emperyalizminin yolunu açtılar. Böylelikle imparatorluklar arası bir çatışmanın temeli yaratılmış oldu. Babil İmparatorluğu yıkıldı, yerini Asur İmparatorluğu'na bıraktı; sonra Asur İmparatorluğu'nun yerini Pers İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu'nun yerini de Makedonia İmparatorluğu aldı. Mısır sırasıyla Asurlular, Persler ve Makedonlularca alındı. Bunları daha sonraları Romalılar ve Araplar izledi. Ve Nil köylüleri, efendilerinin durmadan değiştiği bu beş bin yılı aşkın dönem boyunca, yeryüzünün bu en bereketli topraklarını yoksulluk ve hastalıklarla boğuşarak ekip işlemeyi başardılar.

Kent devriminin bir özelliği de, madenlerin geniş ölçüde işlenmesi için gerekli üretim fazlasını tek başına sağlayabilecek uçsuz bucaksız alüvyonlu toprakların madensel zenginlik bakımından doğal olarak yetersiz olmalarıydı. Madenlerin dışarıdan alınması gerekiyordu. Örneğin, bakır İran'dan, Suriye'den ve Sina Yarımadası'ndan; kalay İran ve Suriye'den; altın Nubya'dan; kurşun ve gümüşse Kappadokia'dan geliyordu. Demek ki, yeni ekonominin can damarı ticaretti. Ticaret yaygınlaştıkça, Cilalıtış Çağı köyleri ve dağ kabilelerini kapsayan daha da geniş bir alanı uygarlığın yörüngesine çekti.

Harita 1: DOĞU AKDENİZ

İ.Ö. 3000 dolaylarına gelindiğinde bakır kullanımı tüm Ortadoğu'ya yayılmış olmakla birlikte, henüz evrensel bir düzeye ulaşmaktan uzaktı. Mezopotamya'da bile bakırın maliyeti henüz yüksekti ve Mısır'da bütün bir Tunç Çağı boyunca köylüler çalışmalarını tahta ve taş araçlarla sürdürdüler. Daha geri bölgelerdeyse bu yeni madeni kullanmaya ancak kabile başkanlarının gücü yetiyor, onlar da bakırın saban demiri yapımında değil de, daha çok kılıç yapımında kullanıyorlardı. Bakırın bol olduğu yerlerde bile insanların yerel bir sanayi geliştirmektense, bakır işlenmemiş olarak dışa satmayı yeğledikleri, bu işi daha kârlı buldukları anlaşılıyor. Demek ki, Mezopotamya ve Mısır dışında ortaya çıkan ilk kent toplulukları başlangıçta ticaretle uğraşan yerleşim merkezleriydi. Sözelimi, Kappadokia'daki Kaniş kentini, aralarında Toros dağındaki madenleri elinde tutan Hititlerin de bulunduğu yerel kabilelerle alışverişe girişen Mezopotamyalı tüccarlar kurmuştu. Gene, topraklarında zengin bakır ve kalay yataklarının yanı sıra üstün nitelikli keresteyi de fazlasıyla barındıran Suriye'de, içlerinde Byblos ile Ugarit'in de bulunduğu birçok kent Mısır'la çok canlı bir ticarete girişmiş ve sonraları gitgide büyüyerek Mısır, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki alışverişin büyük bir bölümünü ellerinde tutan varlıklı kent-devletlerine dönüşmüşlerdi.

Deniz ulaşımının sağladığı bütün üstünlükleriyle birlikte Akdeniz, kent devrimine açılmıştı artık. Ugarit'ten denize açılan ilk tüccarlar sanırız rotalarını ya Nil Deltası'na çevirmişlerdi ya da bakır adası Kıbrıs'a. Kıbrıs'ın bakırca zengin olmasının bu adada kentlerin gelişmesini geciktirdiği anlaşılıyor. Adalılar Suriye kıyılarındaki ileri topluluklara yakınlıkları dolayısıyla bütün çabalarını kendi sanayilerini geliştirmeye değil de, dışarıya külçe külçe bakır satmaya yöneltmişlerdi. Gene de, Anadolu'nun girintili çıkıntılı güney kıyılarının tam karşısında bulunan Kıbrıs adasının konumu ticaret açısından hiç de elverişli değildi.

Girit adasının durumuysa farklıydı. Suriye ve Mısır'a eşit uzaklıkta bulunan Girit, karayla kuşatılmış küçük körfezlerden, dolambaçlı koyaklardan geçerek Balkan dağlarına, oradan da Tuna'ya ve Orta Avrupa'ya kadar geçit veren Ege havzasının, adaları ve dağlarıyla basamak basamak yükselen o görkemli bölgenin girişini tutuyordu. Dördüncü bin boyunca, Cilalıtış Çağı göçmenleri ürkek ürkek Thessalia ve Peloponnesos içlerine sokulmuşlardı. Bilindiği kadarıyla, Girit adasına ilk yerleşenler de, kimi Anadolu'dan, kimi Nil Deltası'ndan gelen Cilalıtış Çağı insanlarıydı. Bunlar adanın doğusuna ve güneyine yerleştiler. Bu arada bakır kullanımı Anadolu'nun içlerinden geçerek Ege kıyılarına ulaşmıştı. Bakır kullanımıyla birlikte nüfus giderek arttı ve bunlardan bazıları İ.Ö. 3000 dolaylarında denize açılarak Kyklad'lara ve Girit adasına yerleştiler.

Mısır ya da Mezopotamya'yla karşılaştırıldığında Girit'in tarımsal kaynakları yetersizdi. Gerçi yemyeşil otlaklar ve ekin, üzüm bağları, hurma ağaçları ve zeytinlikler için elverişli yaylalar yok değildi, ama gene de adanın büyük

bir bölümü dağlar, ormanlarla kaplıydı; sonra deniz de hiç kuşkusuz yayılmanın önüne dikilen bir engeldi. Buna karşılık, bol kereste ve çok sayıda elverişli limanın bulunması, adalıların daha ilk başlarda dört bir yanlarının deniz olmasından yararlanmalarını sağladı. Bunun sonucu olarak, Girit kentlerinin zenginliği büyük ölçüde ticaretten geliyordu ve ticaretin hızlı gelişmesi iktidarın büyük toprak sahiplerinin elinde toplanmasını engelleyici bir rol oynuyordu. Minos kentleri, genellikle, bir prensin sarayının bitişiğindeki bir açıklığın çevresinde kuruluydu. Bu prens hem yüksek rahip, hem baş yönetici, ama hepsinden önce bir tüccar-prensti. Öteki tüccarlar da sarayın hemen yakınında bulunan ve prensin sarayından yalnızca biraz daha az gösterişli olan konaklarda oturuyorlardı. Gerek prensi, gerek öteki tüccarları topluluğun geri kalan bölümünden ayıran hiçbir şey yoktu. Bu kentlerin belirli bir düzene göre kurulmamış olmaları bile, toplumsal ilişkilerin daha bir özgür ve esnek olduğunu gösteriyor. Demek ki, Mezopotamya ve Mısır'la karşılaştıracak olursak, Girit'te kent devriminin, kabile toplumu yapısında daha az çözülmeye yol açarak gerçekleştiğini görürüz.

Madenlerin kullanılmaya başlandığı Erken Minos döneminde (İ.Ö. 2900-2200) ticaret büyük ölçüde Mısır ve Kyklad'lara yönelikti; kentler de daha çok adanın doğusunda ve güneyinde gelişmişti. Tunç kullanımının gelişmesiyle belirlenen Orta Minos döneminde (İ.Ö. 2200-1600) nüfusun durmadan arttığı, Mısır'la ticaretin yoğunlaştığı, Suriye'yle dolaysız bir ilişkinin kurulduğu göze çarpar. İ.Ö. 1700'den bir zaman sonra Kassitler, Babil'i ele geçirip de doğunun düzeni bozulunca, Suriye'yle ilişkiler koptu ve Minos prensleri Ege'de yeni olanaklar aramaya koyuldu. Kyklad takımadalarıyla ilişkilerini güçlendirdiler, Argos yaylasında ve Orta Yunanistan'da yerleşim merkezleri kurdular. Bu gelişmeler, Girit adasında Knossos kentinin önem kazanmasıyla sonuçlandı. Geç Minos döneminde (İ.Ö. 1600-1200) Knossos prensleri kalelerin koruduğu bir yollar ağı kurarak adadaki egemenliklerini pekiştirdiler ve imparatorluklarını denizaşırı yörelere kadar, Kyklad'lara, Argolis ve Attika'ya, dahası belki de Sicilya'ya kadar genişlettiler. Bu prenslerin iktidarını, büyük bir olasılıkla İ.Ö. 1450 dolaylarında Yunanistan ankarasından gelen ve Girit adasını baştan başa ele geçirerek kentleri yerle bir eden Minoslulaşmış kabilelerin başkanları yıktı. Merkezi, Mısır ve Doğu Akdeniz kıyılarıyla dolaysız ilişkilere giren Mykene'de bulunan imparatorluk, varlığını birkaç yüzyıl daha korudu. Daha sonraları, barbar sürülerinin Ege'ye doluşmaları ve tüm Doğu Akdeniz'i karadan ve denizden ta Nil Deltası'na kadar ele geçirmeleri sonucunda yıkıldı gitti.

Mykene tipik bir Minos kenti değildi. Kentin çekirdeğini son derece güçlü bir kale oluşturuyordu. Kalenin içinde soyluların evleriyle çevrelenen ve çok iyi korunan saray ve ambarlar yer alıyordu. Kalenin duvarları dibinde açıklık bir yerleşim merkezi bulunuyor, burada sarayın gereksinmelerini karşılayan zanaatkârlar ve tüccarlar oturuyordu. Baştaki yönetim, egemenliğini, öncelikle

savaşlarda kullandığı tunç madenini tekeline alarak kurmuştu. Tiryns, Thebai ve Troya gibi öteki merkezler de aynı tipe uyuyordu.

Bu Mykene prenslerinin egemenliği pek uzun sürmedi. Bunlar Minos kültürünün uygulayimsal başarılarını savaşma sanatına uygulayarak başa geçmişlerdi. Özellikle atlı savaş arabasını, yeni kılıç türlerini, meç, tolga ve zırhı kullanmaya başlamışlardı. Ama üretim uygulayımını ilerletmek için pek az çaba harcadılar, işte bu yüzden de, demirle donatılıp silahlandırılmış yeni bir istilacılar dalgası karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar; tunçtan silahları ve zırhlarıyla Mykene savaşçıları bu yeni istilacılarla başa çıkamadılar. Dorlar tunçtan ucuz olmasına karşın demir kullanıyorlardı, üstelik hâlâ kabile düzeni temelinde örgütlendiklerinden demiri yalnızca önderler değil, herkes kullanıyordu, işte üstünlüklerini bu olguya borçluydu Dorlar. Demir tek bir sınıfın tekelinde değildi. Dolayısıyla, Tunç Çağı'nın sona ermesi, Yunan toplum yapısında ortaya çıkan önemli değişikliklerle aynı döneme rast geldi.

Birinci Bölüm

AKRABALIK

İlk Yunanların bugünkü barbarlara benzer bir biçimde yaşadıklarını ortaya koyan birçok kanıt gösterilebilir.

THUKYDIDES

TOTEMCİLİK

1. Etnoloji ve Arkeolojinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi

Günümüzde kabile düzeninde yaşayan topluluklar yiyecek elde etme biçimlerine göre şu sınıflara ayrılıyorlar: Aşağı Avcılar (yiyecek toplama ve avlanma); Yukarı Avcılar (avlanma ve balık tutma); Çobanlık (iki evre); Tarımcılık (üç evre).¹ Yukarı Avcıların Aşağı Avcılardan başlıca farkı, kargı kullanmalarının, çömləkçilik ve dokumacılık sanatlarının ve hayvanları evcilleştirmelerinin yanı sıra bir de yay kullanmalarındır. İkinci Çobanlık evresinde sığırtmaçlık tarımla bütünleşir; Üçüncü Tarımcılık evresindeyse çapayla yapılan bahçe tarımının yerini sabanla yapılan tarla tarımı alır ve tarım sığırtmaçlıkla birleşir. Bu iki evrede el sanatlarının, kalıcı yerleşim merkezlerinin, kabileler arası değiş tokuşun ve madenlerin işlenmesinin daha da geliştiğini görürüz. Daha geri evrelerden kalma kabile toplumu yapısı bu aşamada artık çözülmeye yüz tutar.

Bu sınıflandırma bir soyutlamadır elbette. Organik bir süreci ele aldığı için başka türlü olması da beklenemez. Sözümlendiğimiz sınıflamaların birbirini bütünüyle dışladığı düşünülmemelidir. Avcılık ve hatta yiyecek toplayıcılık bile daha ileri evrelerde de varlıklarını sürdürürler, ama hiç kuşkusuz önemlerini yavaş yavaş yitirerek. Sonra, belirli bir zaman sırası da izlemez bu sınıflamalar. Her yerde ilk önce avcılık ve yiyecek toplayıcılığın ortaya çıktığı söylenebilir, ama daha ileri evrelerin gerçekleşmesi yerel hayvan ve bitki toplamına ve öteki çevresel etkenlere bağımlı olmuştur. Doğa koşullarının elverişli olduğu birçok yörede çiftçilik ile sığırtmaçlık daha başından çoban çiftçilik ya da karma çiftçilik biçiminde birleşmiştir.²

1 L.T. Hobhouse, G. C. Wheeler ve M. Ginsberg, *Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* (İlkel Halklarda Maddesel Kültür ve Toplumsal Kurumlar), (Londra, 1930), s. 16-29. Yalınlık kaygısıyla Bağımlı Avcılık evresini almadım. Totemciliğe ilişkin günümüzdeki görüşler için bkz. A. Van Gennep, *L'état actuel du problème totémique* (Totem Sorununun Şimdiki Durumu), (Paris, 1920). Benim görüşüm A. C. Haddon tarafından da sezinlenmiştir: Bkz. A. W. Howitt, *Native Tribes of South-East Australia* (Güneydoğu Avustralya'daki Yerli Kabileleri), (Londra, 1904), s. 154. R. V. Russel ve R.B.H. Lal, *Tribes and Castes of the Central Provinces of India* (Hindistan'ın Orta Eyaletlerindeki Kabileler ve Kastlar), (Londra, 1916), c. I, s. 96.

2 V.G. Childe, *Man Makes Himself* (Kendini Yaratan İnsan), (Londra, 1936), s. 85. F. Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums* (Antik Çağın Ekonomi Tarihi), (Leiden, 1939), I, s. 48.

Tarihöncesine ilişkin arkeolojiye dönersek, avcılık evrelerinin aşağı yukarı Yontmataş Çağı'na, öteki evrelerin de Ortataş Çağı ve Cilalıtaş Çağı'na denk düştüğünü görürüz. Bir Cilalıtaş Çağı ekonomisinin ardışık evrelerini somut bir örnekle ortaya koyabiliriz. Arkeologlar, Tuna havzasının tarihöncesi kültürünü üç evreye ayırıyorlar.³ Birinci evrede avcılık çoktan ikincil duruma düşmüştür. Gerçi küçük domuz, koyun ve sığır sürülerine rastlanır, ama insanlar daha çok çapayla işlenen bostanlarda arpa, fasulye, bezelye ve mercimek yetiştirerek sağlarlar geçimlerini. Elyapımı çömleklere ilişkin kaba bir uygulamayı ve biraz da dokumacılık bilgisi göze çarpar, ikinci ve üçüncü evrelerdeyse, el sanatlarının geliştiği, ekilebilir topraklar üzerindeki baskının artmasından dolayı da sığırtaçlığın yaygınlaştığı görülür.

İnsan toplumunun tarihöncesine değgin bütün bilgilerimizi bu iki araştırma alanından, etnoloji ile arkeolojiden elde etmemize karşın, bu iki bilim dalı henüz verimli bir eşgüdüm içine girmiş değildir. Etnoloji alanındaki bilgilerin bir arkeoloğa büyük yararlar sağlayacağını kimse yadsıyamaz. Bunu Tuna kültürüne ilişkin bir örnekle açıklayabiliriz. Yapılan kazılar, Tuna havzasındaki yerleşim merkezlerinin bütün bölgede yoğun ve benzeşik bir dağılım gösterdiğini, ancak, bunların hiçbirinde uzunca bir zaman oturulmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu durumun açıklaması, Afrika'nın çeşitli yörelerinde bugün hâlâ varlığını koruyan koşullara bakılarak yapılabilir. Ekilebilir topraklar üzerinde bir yerleşim yeri kurulur, sonra bu topraklar verimliliğini yitirinceye kadar işlenir, ekilir. Toprağın verimliliği tükenince de yerleşim merkezi terk edilir, ekiciler de kalkar başka bir yere giderler. Göçebe tarımıdır bu.

Arkeoloji, yok olmuş toplulukların maddi kalıntılarıyla uğraşır; toplumsal örgütlenmeyle ilgili doğrudan doğruya hiçbir şey söylemez. Oysa bazıları, bu boşluğun günümüzde aynı maddi düzeyde varlıklarını sürdüren kabilelere ilişkin bilgilerimizle doldurulabileceğini yadsıyorlar. Gordon Childe soruyor, diyor ki: "Bu kabilelerin ekonomik ve maddi kültürünün, Avrupalıların on bin yıl kadar önce geçtiği bir gelişme aşamasında kaldığına bakarak, onların zihinsel gelişiminin o noktada donup kaldığını mı varsayacağız?"⁴ Sonra da bu soruya çok haklı olarak olumsuz bir yanıt veriyor. Ne var ki, sorun bu kadarla bitmiyor, iki bilgi kümesinin karşılaştırılabilir olduğu kabul edildiğine göre, uygun karşılaştırma yöntemini bulup ortaya çıkarma yükümlülüğüyle yüz yüze demektir. Bu, önemli olduğu kadar güç bir iştir. Burada ancak bazı yol gösterici ilkeler saptamakla yetinebiliriz.

Modern anamalcı uygarlık, olağanüstü bir hızla gelişen tarihöncesi Avrupa ve Yakınoğu kültürlerinin bağrından doğdu. Bu kültürlerin tersine, yeryüzünün öteki yörelerinde varlığını hâlâ koruyan ilkel kültürlerse, geciktirilmiş ya

3 V.G. Childe, *The Dawn of European Civilisation* (Avrupa Uygarlığının Şafağı), (Üçüncü basım, Londra, 1939), s. 96-108.

4 *Man Makes Himself*, s. 51; bkz. n. 61.

da durdurulmuş bir gelişmenin ürünüdür. Hiç kuşkusuz bunlar iki uç örnektir ve bunların tartışmasına girmeden önce bu karışıklığın çözümlemesini yapmanın bir yolunu bulmalıyız. Burada bir eşitsiz gelişme sorunu söz konusudur.

Gordon Childe'in belirttiği gibi, günümüzdeki bu kabilelerin toplumsal kurumları olduğu gibi kalmamıştır. Gelişmelerini sürdürmüşler, ama elbette bu gelişme egemen üretim biçiminin belirlediği yönlerde olmuştur. Kaldı ki, sorunun anahtarı da buradadır. Sözelimi, totemcilik, dıştan evlenme ve erginleme törenlerinin Avustralya'da rastlanan biçimlerini inceler ve başka yerlerde görülen aynı kurumlarla karşılaştırırsak, bunların uzun bir gelişme döneminden geçtiklerini ve olağanüstü bir yetkinliğe ulaştıklarını görürüz. Ama bunların hepsi de basit bir avcılık ekonomisine özgü kurumlardır. Başka bir deyişle, bu kabilelerin ekonomik gelişmesi nasıl durakladıysa, kültürü de öyle içedönük kalmıştır. Dolayısıyla, bu kurumlara Yontmataş Çağı Avrupası'nda aynı biçimde rastlanmasını bekleyemeyiz, ama şu ya da bu biçimde rastlamamız olasıdır.

Sonra, bu kabileler, salt geriliklerinden ötürü, ilişkiye girdikleri daha zengin ve ileri kültürlerin etkisine uzun bir dönem açık olmuşlardır. Kültürel yayılma hiç kuşkusuz bütün çağlarda görülen bir olaydır, ama etkileri belli bir birikim sonucunda kendini gösterir, günümüzdeki bu kabilelerdeyse bu etkiler son derece uzun süreli ve güçlü olmuştur. Bu noktada da Avustralyalılar uç bir örnektir. Çünkü Avustralyalılar, Yontmataş Çağı ekonomilerini korumakla birlikte, son zamanlarda kendilerini hızla yutan Avrupa anamalcılığının etkisine girdiler. Bugün varlığını sürdüren ilkel topluluklara ilişkin bilgilerimizin, bunların arasına giden tüccarlarımızın, misyonerlerimizin, devlet görevlilerimizin ve etnologlarımızın bilgileriyle sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Bu ilkel topluluklar bazı durumlarda Güney Afrika'nın altın madenlerinde çalışan Bantu'lar gibi açıktan açığa proleterleşmişlerdir. Bazı durumlardaysa bunların kendi kurumları, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı tarafından, dolaylı bir egemenliğin aracı olarak kullanılmak amacıyla, bile bile korunmuştur. Bu tür kültürler, ilişkilerinin sertliğinden dolayı, ister istemez kendine özgü bazı özellikler gösterir. Bunlar ancak anamalcı sömürünün etkilerinin sistemli bir biçimde çözümlenmesiyle açıklanabilecek özelliklerdir. Oysa hiçbir kentsoylu etnologun kendiliğinden üstlenmeye yanaşmayacağı bir iştir bu.

Bu durumda, konumuzu geliştirmek istiyorsak, karşılaştırmalı yöntem, yararlanabileceğimiz ve yararlanmamız gereken bir araçtır. De Pradenne korkusuzca söylüyor: "Tarihöncesi konusunda dar bir bakış açısıyla bir yere varılamayacağı kanıtlanmıştır, çünkü çıkmaza girilmekte, yerinde sayılmakta ve bataklığa saplanılmaktadır. Bütün bir süreç boyunca karşımıza dikilen bütün sorunların üstüne üstüne gitmek, bir çözüme varmanın tek yoludur."⁵ Üstelik

5 A.V. De Pradenne, *La Préhistoire* (Tarihöncesi Dönem), (Paris, 1938), s. 14.

elimizdeki araçları yetkinleştirenceye dek beklememiz de olanaksızdır. Çünkü araçları ancak kullanarak geliştirebiliriz. Gerçeği günışığına çıkarabilmek için yanılmayı göze alabilmek gerekir.

2. Totemciliğin Kökeni

Kabile toplumuna özgü büyüsel-dinsel bir sistemdir totemcilik. Kabileyi oluşturan her klanın doğadaki bir nesneyle bağıntısı vardır. Totem adı verilen bu nesne, çoğu zaman ya bir bitkidir ya da bir hayvan. Klan üyeleri, totemi ak-raba bilirler ve onun soyundan geldiklerine inanırlar. Totem sayılan bitki ya da hayvanı yemek yasaktır,⁶ tam tersine totem türünü çoğaltmak amacıyla her yıl tören düzenlenir. Aynı totemin üyeleri birbirleriyle evlenemezler.

Bugün totemcilik en eksiksiz biçimiyle Avustralya'da Aşağı Avcılık evresindeki kabilelerde görülüyor. Totemciliğe az çok çözülmüş biçimleriyle Amerika, Afrika, Hindistan ve Asya'nın öteki bazı yörelerinde de rastlanıyor.⁷ Avrupa, Sami ve Çin uygarlıkları ya totemciliğin somut uzantıları ya da bu ideolojinin kalıntıları sayılan birçok gelenek içeriyor. Totemci uygulamalardan doğan bu gelenekler derinlere kök saldıkları için dirençli oluyor.

Avustralya'daki totemcilik bizim için önemlidir, çünkü dolaysız bilgi edinebildiğimiz en ilkel düzeyi gözler önüne sermektedir. Avustralya'daki totemciliğin şimdiki biçiminin bir çözümlenmesini yaparak ilk baştaki biçimini ortaya çıkarabilir ve her iki biçimi tutarlı bir evrim sürecine oturtabilirsek, genel olarak totemciliğin tarihi konusunda yaklaşık da olsa bir sonuca varmış sayılabiliriz.

Avustralya totemlerinin büyük çoğunluğu yenilebilir bitki ve hayvan türleridir.⁸ Geri kalanlar da çokluk ya taşlar ve yıldızlar gibi doğadaki nesnelere ya da yağmur ve rüzgâr gibi doğa olaylarıdır. Bu cansız totemler önceden var olan kalıba örneksime yoluyla oluşturulmuştur ve ikincildir. Sistemin kökenini araştırırken daha çok bitkiler ve hayvanlar üzerinde durmak gerekir; bunların çoğunun yenilebilir olması totemciliğin kökeninin yiyecek sağlamayla bağıntılı olduğunu düşündüren önemli bir ipucudur.

6 Burada yasak olan, totem türünün öldürülmesi değil, özellikle yenmesidir: B. Spencer ve F. J. Gillen, *Northern Tribes of Central Australia* (Orta Avustralya'daki Kuzeyli Kabileler), (Londra, 1904), s. 149. Başka bir klanın totem türünün izinsiz yenmesi de yasaktır: Aynı yerde, s. 159, 296. B. Spencer ve F. J. Gillen, *Native Tribes of the Northern Territory of Australia* (Avustralya'nın Kuzey Yöresindeki Yerli Kabileleri), (Londra, 1914), s. 324.

7 Hint-Avrupa totemciliği sorununa Frazer şöyle bir değinmiş [*Totemism and Exogamy* (Totemcilik ve Dışevlilik), Londra, 1910, 4, s. 12-14], Lowie ise bu sorunu göz ardı etmiştir [*Primitive Society* (İlkel Toplum), New York, 1929, s. 131]. Sami, Çin ve Hindistan totemciliği için bkz. W. Robertson Smith, *Religion of the Semites* (Samilerin Dini), (Üçüncü basım, Londra, 1927); M. Granet, *La Civilisation Chinoise* (Çin Uygarlığı), (Paris, 1929), s. 180; O. R. Ehrenfels, *Mother-right in India* (Hindistan'da Ana Türesi), (Oxford, 1941).

8 Spencer ve Gillen'in saydıkları iki yüz totem türünün yüz elliden fazlası yenilebilir türlerdir: *Northern Tribes of Central Australia*, s. 768-773.